

ИЗСЛЕДВАНИЯ И ИЗСЛЕДВАЧИ ЗА ВЕЛИКО ТЪРНОВО КАТО ИЗДАТЕЛСКИ И ПЕЧАТАРСКИ ЦЕНТЪР

Докторант Стела Асенова

Изследванията за Велико Търново като център на издателска и печатарска дейност не са много. Спецификата на книговедските проучвания за отделните издателски и печатарски центрове у нас в близкото миналото ги ограничава или в рамките на краеведските изследвания, или според дейностите, свързани с книгата и печатните комуникации в отделни региони, отделни издателски приноси се споменават в контекста на библиографски, общо-исторически изследвания от новата и най-новата ни история, проучвания на литературните процеси, свързани с българската книга. Тук ще проследим по-важни проучвания за книгата и печатните комуникации за старата столица, направени в периода от 80-те години на XX век до наши дни.

1. Първи проучвания след Освобождението

По-цялостни библиографски сведения за издателската дейност в старата столица, макар и регистрирани в изданията на отделни автори и издатели от Велико Търново, намираме още в „Български книгопис за сто години. 1806 – 1905” на Ал. Теодоров Балан¹, „Опис на старите печатни български книги (1802–1877) от Валерий Погорелов², „Библиографски източници за историята на Турция и България” в четири тома (1914–1934) от Никола Михов³. В наше време водещите книговедски и библиографски приноси на българските учени бяха събрани от Ани Гергова в монографията ѝ „Книжовно-документално наследство”⁴.

Монографията на Стилиян Кутинчев „Печатарството в България до Освобождението” съдържа данни за опита на Пандели Кисимов да открие печатница в Търново около 1858 г., както и сведения за съдбата на печатницата на Христо Ботев след освобождението в старата столица и организираната с нейния инвентар от Киро Тулешков, Джорджо Момчев и с-ие великотърновска печатница след Освобождението; налице са и данни за работата на Каравеловата печатница през 1878–1879 г. във Велико Търново⁵.

За пренасянето на Л. Каравеловата печатница от Букурещ в Търново и по-нататъшната ѝ одисея в Русе, Ловеч, Шумен и София след Освобождението разказва Никола Начов в изследването си „Новобългарската книга и печатното дело у нас от 1806 до 1877 год.”⁶. Същият автор разглежда пътя на Ботевата печатница „Знаме” от Букурещ във Велико Търново и София след Освобождението⁷. Н. Начов се спира и на факта, че в Търново „първа книжарница отворил П. Кисимов около 1857–1858 г., управлявал я Марин Д. Пиперов, единственият тогава книговец там.”⁸. Пак там авторът дава сведения за книжарниците на Петър Стоянов Джамджиев – около 1865 г., Стоян Маринов – около 1867 г. и Иван Н. Момчилов и с-ие – около 1867 г., като последната е издала през 70-те години на XIX век „доста книги”, при това с участието и на П. Р. Славейков⁹. Н. Начов изтъква и разкриването на книжарски клон на съдружието „Иван Момчилов и сие” в Русе през периода 1871 – 1876 г.¹⁰. И една увлекателна история разказва Н. Начов, позовавайки се на съвременници – П. Карапетров, С. С. Бобчев, за упоритите опити на Пандели Кисимов да открие печатница в Търново, за неговите ходатайствата, дадените рушвети на височайши лица, за доставката от Прага на печатница, букви и хартия в старата столица, където бъдещият издател-печатар дори събрал и екип, но в крайна сметка всичко завършило безуспешно, а Кисимов емигрирал в Румъния, продавайки пренесения от Търново инвентар на български печатари-емигранти в Браила и Болград¹¹.

2. Изследвания и изследвачи през 80-те години на XX век

Първото цялостно и сравнително изчерпателно изследване за Велико Търново като център на издателска и печатарска дейност е на Марин Ковачев – монографията „И се раждаше книгата”, излязла през 1984 г. в София чрез Издателство на Отечествения фронт¹². Книгата обхваща издателската, печатарската и книжарската дейност във Велико Търново от

Освобождението до края на XIX век. Изданието има историко-книговедски характер, но надхвърля общите краеведски изследвания, тъй като засяга общи и по-специални въпроси на книгознанието, систематизира издателската и печатарската дейност в старата столица през Българското възраждане и в последните две десетилетия на XIX век. Изведени са малко познати и нови сведения за печатарството и книжарството, за формирането на първите у нас следосвобожденски издателства, свързани с мястото и значението на старата столица в общокултурните процеси. Заедно с това в трета глава се прави библиографски преглед на издадените и отпечатаните през периода книги във връзка с тематичното им многообразие, библиотечните поредици и серии, качеството на печата и оформлението, обема и тиража, вида на подвързията, формата, цената. В четвърта глава е разгледан и класифициран местният периодичен печат. В приложения под формата на таблици е изведено разпределението на книгите по години и издатели, по години и печатници; нещо повече – дадени са отпечатаните книги у нас за периода 1878–1900 г.

Година по-късно от същото издателство излиза книгата на Марин Ковачев „С пламъка на родолюбието“, посветена на 175 години книжарско дело в старата столица¹³. В неголямата по обем книга се изтъкват важни факти като откриването през 1809 г. на първата българска книжарница, отворена от търновския търговец Велчо Атанасов Джамджията, първата у нас самостоятелна книжарница на търновския книжовник и търговец Пандели Кисимов. В книгата се представя дейността на местните книжари Стоян Маринов и Димитър Донеv, Петър Стоянович Джамджиев, а в отделен раздел е разгледана работата на книжовното дружество на Иван Момчилов, като за основа е използван очеркът на Милан Радивоев от 1912 г. върху личността на бележития възрожденски издател¹⁴. В книгата наред с книжарската дейност на Тодор Петров Джамджиев се представя и издателското дело на видния издател и печатар с национално значение Ефрем поп Христов, а също и приносът на друг виден книжар-издател от Арбанаси – Коста Евстатиев. Наред с това в изложението се представя приносът и на революционния деец от националноосвободителните борби Христо Иванов Големия (Книговезец), майсторът на подвързии – издателят Иван Вителов, дават се факти за книговезницата-книжарница на Никола Шопов, накратко се представят пътуващите книжари отец Матей Преображенски и Дончо Петров, книжарят Цаню Николов, печатницата-книжарница на Панайот хаджи Панайотов. Разгледана е ролята и на други книжари в периода от началото на XX век до 1944 г. Малък очерк „В годините на народната

власт“ накратко представя книжарството в старата столица през 50-те–70-те години¹⁵. Независимо че в някои моменти повтаря казаното в монографията, очеркът „С пламъка на родолюбието“ събира и обобщава малко познати или пръснати в различни библиографски източници факти и събития от великотърновското книжарство. И двете издания са написани на достъпен език, четат се леко и увлекателно.

Сред изследванията на Марин Ковачев за печатарското дело във Велико Търново е и статията „Типографията“ на Любен Каравелов и Нестор Жейнов при Народното събрание“ в юбилейния сборник от 1980 г. „Търновските законодатели“¹⁶.

Едва през 80-те години се появява и колективно изследване за печатните комуникации в старата столица – сборникът от материали „Светъл път. Държавна печатница „Димитър Найденоv“ – Велико Търново“ със съставители Марин Ковачев, Йордан Димитров и н.с. Тодорка Драганова¹⁷. Книгата е издадена през 1981 г. от Държавно издателство „Георги Бакалов“ – Варна, по повод на 30-годишнината на най-голямото полиграфическо предприятие във Великотърновски окръг. Независимо от редица идеологически пристрастия, като цяло разделът „Из миналото на печатниците в града“, допълнен с автентичен снимков материал и спомени на очевидци за живота и дейността на ДП „Д. Найденоv“ и днес остава важен историографски източник за социалистическия период на великотърновската печатница, прераснала впоследствие в крупен издателско-полиграфически комплекс през 90-те години под името „Абагар“. Книгата включва и раздел „Из летописа на предприятието“ с по-важни дати от историята на печатницата и списък на нейните учредители през 1951 г. и списъчния състав на печатницата през юбилейната 1981 г. Изданието е отпечатано в ДП „Д. Найденоv“ В. Търново, с твърда подвързия и обложка, при тираж 2113 екз., формат 70x90/16, демонстрирайки възможностите на качествено за епохата полиграфическо изпълнение.

В друго колективно издание – биографичния и библиографски справочник „Бележити търновци“, осъществен през 1985 г. като поръчано издание на общинския народен съвет – В. Търново, от издателството на БЗНС, се публикуват кратки биографични данни за дейността на някои книжовници, книжари, издатели и печатари, журналисти-издатели, учени-издатели, живели през XIX-средата на XX век като Велчо Атанасов Джамджията, Петър Ст. Джамджиев, П. Р. Славейков, Пандели Кисимов, Никола Пиколо, Никола Живков, Филип Симидов, отец Матей Преображенски, Иван Момчилов, Киро Тулешков, Христо Иванов Големия – Книговезец, Георги Кърджиев, Стефан Стамболов, Атанас Поппетров Гранитски, Моско Москов Груев, чл.-кор.

д-р Петър Христов Николов, проф. Васил Николов Златарски, Стефан Мокрев, Георги Живков, д-р Васил Хаджистоянов Берон, Стоян Николов Коледаров, Димо Кьорчев, Теодосий Атанасов, Йордан Кулелиев Вела Благоева, Димитър Найденов, Никола Габровски и др.¹⁸ И тук текстовете на много места са идеологически обременени, но като цяло справочно-библиографската информация, която съдържа, е добра основа за историко-книговедски проучвания.

Една от важните книги, заредени с патоса на публициста, народопсихолога и литературния историк, е книгата на бъдещия академик Иван Радев „Столица на оцелелите“, излязла от издателството на Отечествения фронт през 1984 г.¹⁹ Ентусиазиран, зареден с енергията на младия и амбициозен учен, И. Радев създава живи и вълнуващи портрети на книжовници и издатели, събрали се по време на Освободителната Руско-турска война и непосредствено след нея за да побложат основите на възродената българска държава – тук са Любен Каравелов и Петко Р. Славейков, Светослав Миларов, Васил Друмев, Стефан Стамболов, Петко Горбанов; тук оживяват книжовните и издателските приноси на родната ни интелигенция, тук се разкрива атмосферата на Учредителното събрание с нейните оживени дебати. Години по-късно, в свое библиографско издание, писано вероятно от ръката на самия Радев, се припомня ефектът от излизането на „Столица на оцелелите“: „Тя бе посрещната добре от читателите, от критиката. Изключението бяха представители на догматичното и тяснопартийно мислене, тъй като видяха в нея израз на немарксистко отношение към миналото, опит за героизиране и апология на личността на Стефан Стамболов. Затова тогава бе „съсечена“ от проф. П. Данчев в органа на ЦК на БКП – сп. „Ново време“, 1985, № 11.“²⁰ Сходна по патос е и излязлата три години по-късно документална и художествено-публицистична книга на Иван Радев „Белочерковският апостол“, където авторът разкрива личността творческите и издателските прояви на книжовника, издателя, поборника за българската свобода и поета Бачо Киро Петров от великотърновското селище Бяла черква²¹.

За книжовници, дейци на националноосвободителните борби и на възрожденското слово, издатели и летописци на своето време пише в документално-публицистичните си книги и Лъчезар Георгиев. През 1987 г. излиза книгата си „Васил Неделчев“²² за едноименния сподвижник на Васил Левски и Бачо Киро, загинал в епичните боеве при Дряновския манастир през 1876 г. Васил Неделчев е разкрит като личност, книжовник, възрожденски поет и публицист, основател на сухиндолското читалище „Трезвеноост“ и читалището в с. Дичин, другар на

издателя-книжар отец Матей Преображенски. Публикувани са текстове и факсимилета на оригинални и непубликувани приписки от Васил Неделчев върху възрожденски книги, съхранявани във фондовете на белочерковското и сухиндолското читалище. Книжовници, възрожденски книжари и издатели, поборници за българската свобода населяват и следващата книга на Лъчезар Георгиев „Следовници на великия скиталец“, излязла от пловдивското издателство „Христо Г. Данов“²³.

Трябва да отчетем обаче, че до края на 1989 г. съвременните изследвания за издателската, печатарската и книжарската дейност в старата столица са сравнително неголяма част от общите исторически и историко-литературни издания, и в повечето случаи книговедските наблюдения се смесват с краеведски или литературоведски, а издадените книги са на границата на документалното, художествено-публицистичното и дори на места белетризираното проучване, следвайки традициите в историко-документалната книжнина от автори като Захари Стоянов, Пандели Кисимов²⁴, Симеон Радев. Донякъде това е и позитивно, защото книгите излизат в по-високи тиражи спрямо тези, в които биха излезли подобни издания двадесет години по-късно. Една от причините за малкото книговедски изследвания за книгата и печатните комуникации, посветени на старата столица, се крие и в обстоятелството, че до края на 80-те години във Велико Търново няма нито държавно, нито частно издателство. Издаването на книги от всякакъв характер е трудно, минава през идеологическата бариера и са необходими минимум две-три, а често и повече години, за да излезе съчинение от провинциален автор, пък бил той и от Велико Търново. Трудно достигат до столичните големи държавни издателства университетските преподаватели и специалисти от старата столица, а в самия Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“ се обособява скромна катедра по книгознание и библиотекознание около 1992 г. В същата година е създадено е Университетско издателство „Св. св. Кирил и Методий“, което през следващите години ще насърчи издаването на издания, профилирани в областта на книговедските науки и свързани с темата за печатните комуникации у нас.

3. Нови изследвания за старата столица като център на печатни комуникации

През 1994 г. Университетско издателство „Св. св. Кирил и Методий“ – Велико Търново представя две книги от Филип Симидов – „Васил Левски. Две непубликувани биографии“ и „Войводата капитан Петко Киряков“. Подходът за тяхното съставяне и редактиране е едновременно археографски и книго-

ведски – и двете издания са буквално „извадени”, преведени и осъвременени, като са снабдени с книговедски анализ в предговора и справочно-библиографския апарат. Изданията са луксозно оформени, с твърда подвързия, топъл голд печат (златно фолио) върху зелен книговенил. Подобен подход издателството прилага и към други книги от поредицата като „Паисий Величковски и неговата книжовна школа”, „Княз Стефан Богориди” и особено в излязлата през 1999 г. „Захари Стоянов. Редактор и издател”, където някои от документите в изданието свързват дейността на писателя-мемоарист с Велико Търново. Излиза и първото самостоятелно книговедско издание²⁵. Книговедски статии със сведения за издателското и печатарското дело у нас издателството представя в съставения от М. Ковачев сборник „Интегралният подход в краеведската дейност у нас” (1994) и в излизащите също от великотърновското университетско издателство през този период списания „Педагогически алманах” и „Архив за поселищни проучвания”. За издателството се появява голяма публикация в софийското списание „Библиотека”²⁶. През септември 1994 г. във Велико Търново е учредено ново национално списание за издателска дейност под името „Издател”²⁷. Издаването се поема от издателската къща „Star Way”, а първият брой се печата на формат 56x84/8 в тираж 1000 екземпляра, в печатницата на Държавна фирма „Абагар” (бившата печатница „Димитър Найденов”) в обем 32 с. Политиката на списанието е насочена към проучване на международния и националния опит в издателската дейност, затова на издателската дейност във Велико Търново са посветени малко публикации. По-пространно място заема статията на Л. Георгиев „Формиране на издателските центрове в България” от 1995 г., която обаче е с общ характер и за старата столица присъства само с отделни примери, предимно в следосвобожденския период²⁸. Във връзка с краеведската издателска дейност на Народна библиотека „Петко Р. Славейков” – Велико Търново, излиза и научно съобщение на н.с. Живка Радева²⁹. Пак през 1995 г. излизат и рецензии за библиотечната поредица „Проглас” на Университетско издателство „Св. св. Кирил и Методий” и за книгата „Организация на издателския процес”³⁰ на същото издателство, а в рубриката „Библиография” Полина Симова включва първи издания на художествени книги, осъществени от великотърновските издатели „Абагар”, „Сеяч”, „Слово”, „Тригон – Бул” и издателството на Великотърновския университет³¹. В следващия брой авторката продължава библиографския списък, включвайки още великотърновски издателства освен „Абагар”, като „Времена”, „Пик”, „Star Way” (Звезден път)³². Рубриката „Издателски вести” в

същия брой съобщава за новоизлезли книги и нови поредици на великотърновски издателства, сред които е библиотека „Белгия” и Библиотека „Холандия” под общата редакция на доц. Багрелия Борисова, както и за новата книга на Университетско издателство „Св. св. Кирил и Методий” от папа Йоан Павел II „Да прекрачиш прага на надеждата”³³. Прекъсвало да излиза след 1997 г. по финансови причини, сп. „Издател” е възобновено през 2002 г. и още в първия си брой е публикувано интервю на Пенка Гърбузанова с ръководителя на Университетско издателство „Св. св. Кирил и Методий” във връзка с неговата 10-годишнина³⁴. В интервюто се съдържат редица сведения за формирането и развитието на най-голямото в страна извънстолично университетско издателство. В същия брой редакционна статия разказва за историята на печатницата на Великотърновския университет, която е включено в университетския издателски комплекс „Св. св. Кирил и Методий”³⁵. В рубриката „Издател представя” е публикувано интервю на доц. д-р Мария Младенова с авторитетния книговед проф. д-р Ани Гергова, в което се отправя пожелание към екипа на изданието и българските издатели³⁶. През 2003 г. в „Издател” излиза и интервю на Здравка Димова със собственика и главния редактор на великотърновското издателство „Пик” Бойка Мутафчиева³⁷. В студията си „Издателски процеси между двете световни войни” Лъчезар Георгиев предава атмосферата на книгоиздаването във Велико Търново, като анализира дейността и издателската продукция на издателите Ефрем поп Христов, печатница-издателство на братя Борис и Димитър Церовски, печатница-книжарница „Теменуга” на братя Ноеви и голямата печатница на Стефан Ралевски и Христо Дамянов, придобила и печатница-книжарница „Отец Паисий” в старата столица; разглежда още печатница-книжарница на Иван Д. Панчев, печатницата на братя Касабови, печатница „Прогрес” на Стефан хаджи Панайотов и фамилната печатница „Фъртунови” и съвместната ѝ работа с търновския писател Моско Москов³⁸. Кратки данни за регистрираните великотърновски издателства пред сп. „Издател” дава н.с. Татяна Дерменджиева в публикацията „Българските издателства в системата ISBN”³⁹.

По повод на 15-годишнината от създаването на Университетско издателство „Св. св. Кирил и Методий” неговия основател и главен редактор публикува в „Издател” ретроспективна студия, придружена с факсимилета на непубликувани документи⁴⁰. Същата студия авторът Л. Георгиев публикува и в юбилейното издание по повод на годишнината „Книга и комуникация – от идеята до интерпретацията”⁴¹. В същата книга се съдържат и други, по-кратки изследвания, свързани с някои аспекти от дейността

на издателството и по общотеоретични въпроси, свързани с печатните комуникации.

В средата на 90-те години малък екип под ръководството на проф. д-р Иван Радев, подготвя за печат първата значима „Енциклопедия на българската възрожденска литература“. Книгата е реализирана от великотърновското издателство „Абагар“ и в нея се включват изтъкнати книжовници и издатели, чиято дейност е свързана с Велико Търново – Любен Каравелов, Пандели Кисимов, Светослав Миларов, Никола Пиколо, Иван Момчилов, Филип Симидов, Петко Р. Славейков, Иван Славейков, Стефан Стамболов, отец Матей Преображенски, Никола Живков и пр. През същата година Ив. Радев публикува книга за творчеството на Любен Каравелов, в която отделя специално място за възобновяване дейността на печатница „Знание“⁴². На основата на новооткрит документ авторът стига до извода, че Каравеловата печатница в Търново официално е открита на 19 април 1878 г.⁴³

Периодът на първи стъпки в издателската и печатарската дейност у нас, с акцент върху дейностите в старата столица, е изследван от Лъчезар Георгиев в книгата му „Седем етюда по българско книгоиздаване“, като един от тези своеобразни книжовни етюди е главата „Вестници, книгоиздаване и печатници у нас в първите следосвобожденски години“⁴⁴. В същата книга е отделено място за одържавяване дейността на по-големите частни печатници от Велико Търново и региона след 1947 г., като авторът се опира предимно на документи най-вече от великотърновския Държавен архив⁴⁵.

И Иван Радев във внушителната по своя обем книга „История на Велико Търново VIII – XIX век“ засяга темата за следосвобожденския печат в старата столица, в контекста на обществено-политическата ситуация непосредствено след Освобождението, като се спира на първите търновски вестници – „Български лев“ на Светослав Миларов, „Остен“ и „Целокупна България“ на Петко Славейков, книжовната дейност на Любен Каравелов и възрожденската печатница „Знание“, изявите на Стефан Стамболов, Жоржо (Джорджо) Момчев и комитетата „Единство“, приносите на Георги и Никола Живков, Тодор Икономов, Иван Славейков и др.⁴⁶ Разбира се, подходът не е книговедски, а е предимно историографски, историко-литературен, краеведски и всичко това, допълнено с четивния публицистичен стил на автора, предава една автентична атмосфера на следосвобожденската столица в подготовката да приеме първата конституция на възрождената българска държава.

Към издателските процеси за старата столица в най-ново време е изследването на Лъчезар Георгиев „Велико Търново – съвременен център за издателски бизнес“⁴⁷, което проследява дейността и съ-

временната бизнес-визия на по-големите великотърновски издателства в началото на новото хилядолетие. Това е и първото завършено изследване за книгоиздаването и печатните комуникации във Велико Търново, което, без да претендира за изчерпателност, поставя основата за бъдещи проучвания в тази посока. Авторът включва тази статия с известни редакционни промени и в книгата си „Българско книгоиздаване“ (2006)⁴⁸. Тук следва да добавим, че в изследването си авторът цитира и първото интервю (май 1991) на мениджърите на новоучреденото издателство „Слово“ – Марин Крушев и Георги Вишовградски, дадено за в. „Синьо време“ чрез Л. Георгиев⁴⁹.

Принос за изследване на издателските процеси във Велико Търново дава и поредицата „Библиотеки, четене, комуникации“, излязла досега в осем тома с проведени национални научни конференции на Великотърновския университет „Св. св. Кирил и Методий“ и Народна библиотека „П. Р. Славейков“. Сред публикуваните материали са изследвания на Живка Радева⁵⁰, Татяна Дерменджиева⁵¹, Стела Асенова⁵², Лъчезар Георгиев⁵³. За печатните комуникации и великотърновското книгоиздаване предстои да излязат и научни публикации в сложения под печат в Университетско издателство „Св. св. Кирил и Методий“ научен сборник „Между традицията и модерността“ на катедра Библиотекознание и масови комуникации при Стопански факултет на ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“⁵⁴.

Разглеждайки печатните комуникации на старата столица в ретроспективен план, следва да имаме предвид и още някои издания с енциклопедичен и справочен характер – енциклопедията „Българска възрожденска интелигенция“⁵⁵, книговедската енциклопедия „Българска книга“ със съставител Ани Гергова и авторски колектив от специалисти на СУ „Св. Кл. Охридски“, СВУБИТ и ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“⁵⁶, анонираният библиографски указател „Български периодичен печат“⁵⁷, сборника с документални очерци „Възрожденски книжари“ под редакцията на Петър Парижков⁵⁸, монографията на Георги Боршуков „Историята на българската журналистика“⁵⁹. Не бива да се пропускат и някои критико-библиографски изследвания за великотърновски издатели като студията на Л. Георгиев „Филип Симидов – издател и писател-мемоарист“⁶⁰, биографичният очерк на Хр. Ботушаров „Никола Живков“⁶¹, съставената от Е. Налбантова мемоарна книга на Кирил Тулешков „Моето чиракуване в живота“⁶².

Представеният тук критико-библиографски преглед не е напълно изчерпателен. Стремещт е да се включат по-важните изследвания за печатните комуникации и в частност върху книгоиздателските процеси за Велико Търново. Голяма част от тях обаче

се отнасят за периоди преди 1944 г. Малко са изследванията по съвременни проблеми на модерното книгопечатане и печатарско дело след 1989 г. Оказва се, че темата е актуална и ще продължи да се обновява с нови проучвания в тази посока.

БЕЛЕЖКИ

¹ **Теодоров-Балан, Александър.** Български книгопис за сто години. 1806–1905. Материали. Събра и нареди... С., Бълг. Книж. Д-во от фонд Напредък Държ. печ., 1909. 1667 с.

² **Погорелов, Валерий.** Опис на старите печатни български книги (1802–1877). п Състав. от... С., Нор. Библ., Държ. печ. 1923. VI, 796 с.

³ **Михов, Никола.** Библиографски източници за историята на Турция и България. I–IV. С., БАН от фонд Напредък, Държ. печ., 1914–1934.

⁴ **Гергова, Ани.** Книжовно-документално наследство. С., Унив. изд. Св. Кл. Охридски, 2006. 262 с.

⁵ **Кутинчев, Стилиян.** Печатарството в България до Освобождението. Принос към културната история на България. С., Държ. п-ца, 1920, с.115; с.127–130; с.142–143 и пр.

⁶ **Начов, Никола.** Новобългарската книга и печатното дело у нас от 1806 до 1877 го. // В: С б о р н и к на Българската академия на науките. Кн.XV. Клон историко-филологичен и философско-обществен. №10. С., Придворна п-ца, 1921, с.42–43.

⁷ **Начов, Н.** Цит. съч., с.45

⁸ **Начов, Н.** Цит. съч., с.8.

⁹ **Начов, Н.** Цит. съч., с.8.

¹⁰ Пак там.

¹¹ **Начов, Н.** Цит. съч., с.12–14.

¹² **Ковачев, Марин.** И се раждаше книгата. (Издателска, печатарска и книжарска дейност във Велико Търново от Освобождението до края на XIX век). С., Изд. На ОФ, 1984. 208 с. С ил.

¹³ **Ковачев, Марин.** С пламъка на родолюбието. 175 години книжарско дело във Велико Търново (1809–1984). С., Изд. На ОФ, 1985. 80 с. С ил.

¹⁴ **Радивоев, Милан.** Биография на Иван Николов Момчилов с кратък очерк за просветителската му дейност. С., Книж. На Т. П. Джамджиев, 1912, с. 40–44.

¹⁵ **Ковачев, Марин.** Цит. съч. С пламъка на родолюбието, с.70–78.

¹⁶ **Ковачев, Марин.** „Типографията“ на Любен Каравелов и Нестор Жейнов при Народното събрание”. // Т ъ р н о в с к и т е законодатели. Юб. Сборник. С., Военно издателство, 1980, с. 206 и следв. По-този въпрос по-детайлно е изследването на Л. Георгиев в книгата му „Литература и книгоиздателска традиция“ (В. Търново, Фабер, 2000, с. 19–27), където се прави преглед на издателската дейност в навечерието и по време на Учредителното събрание във Велико Търново и се посочват и други изследвачи на периода като Ст. Кутинчев, Ст. Чилингиров и др.

¹⁷ Светъл път. Държавна печатница „Димитър Найденов“ – Велико Търново. (Сборник от материали). Състав. Ст.н. с. М. Ковачев, Й. Димитров и н.с. Тодорка Драганова. Варна, Г. Бакалов, 1981л 236 с. С ил.

¹⁸ **Бележити търновци.** Биографичен и библиографски справочник за дейци, родени, живели и работили във Велико Търново през XII–XX в. Състав. Цв. Генчева, Й. Димитров, Т. Драганова. С., БЗНС, 1985. 419 с.

¹⁹ **Радев, Иван.** Столица на оцелелите. С., ОФ, 332 с., 8 л. ил. Портр.

²⁰ **Проф. д-р Иван Радев.** Библиография. В. Търново, Унив. изд. Св. св. Кирил и Методий, 2003, с.10.

²¹ **Радев, Иван.** Белочерковският апостол. С., ОФ, 1987. 375 с., 8 л. ил. Портр.

²² **Георгиев, Лъчезар.** Васил Неделчев. С., Военно издателство, 1987. 75 с. 8 л. факс, портр..

²³ **Георгиев, Лъчезар.** Следовници на великия скиталец (Очерци за сподвижници на отец Матей Преображенски от Сухиндолския край и Първи търновски революционен окръг 1876 г. Пловдив, Х. Г. Данов, 1988. 192 с. 8 л.ил., портр., факс.

²⁴ Виж напр. **Кисимов, Пандели.** Исторически работи. Моите спомени. Отпеч. От сп. „Бълг. сбирка”, г. IV, V. Пловдив, Друж. Печ. „Единство”, 1897, с. 64. Тук П. Кисимов разказва за първия си опит да разкрие печатница във В. Търново – от 1858 г. и 1861 г. По време на свое пътуване до Виена и Лайпциг той купува „една ръчна машина, няколко вида букви с всички принадлежности, дори и бяла типографическа книга няколко колети” (Пак там).

²⁵ **Георгиев, Л.** Организация на издателския процес (История и съвременни аспекти на издателската дейност в България XIX–XX век). В.Търново, Унив. изд. Св. св. Кирил и Методий, 1994, 120 с. Със сх.

²⁶ **Георгиев, Л.** Издателство с място в книжовния живот. // Б и б л и о т е к а, 1994, №9, с.39–41.

²⁷ Редколегията е в състав: отговорен редактор Лъчезар Георгиев, членове: проф. Ани Гергова, н.с. Татяна Дерменджиева и писателят Тодор Билчев – специалист в Държавен архив – Русе, графичен дизайн – Кънчо Данев.

²⁸ **Георгиев, Л.** Формиране на издателските центрове в България. // И з д а т е л, 1995, № 3-4-5, с. 9–19.

²⁹ **Радева, Ж.** Издателски аспекти на библиотечното краезнание във Велико Търново. // И з д а т е л, 1995, №1, с. 19–20.

³⁰ Виж И з д а т е л, 1995, №1, с. 22–26.

³¹ **Симова, П.** Първи издания на българската художествена литература в спектъра на националното книгоиздаване. (Второ полугодие 1994. Библиографски списък). // И з д а т е л, 1995, № 1, с. 27–32.

³² **Симова, П.** Първи издания на българската художествена литература в спектъра на националното книгоиздаване. (Първо тримесечие на 1995 г. Библиографски списък). // И з д а т е л, 1995, №2-3-4, с. 34–41.

³³ Издателски вестн. // И з д а т е л, 1995, № 2-3-4, с. 42–44.

³⁴ **Гърбузанова, П.** „Работихме в полза на българската книжовност”.(Интервю на П. Гърбузанова с д-р Л. Георгиев). // И з д а т е л, 2002, № 1-2, с. 24 – 30.

³⁵ Щрихи от историята на печатницата на Велико-търновския университет „Св. св. Кирил и Методий”. // И з д а т е л, 2002, № 1-2, с. 31–34.

³⁶ „Пожелавам на сп. „Издател” и на българските издатели да отговорят на очакванията и на професио-

налистите, и на ценителите на книжнината. (Интервю с проф. д.ф.н. Ани Гергова на доц. д-р Мария Младенова). // *Издател*, 2002, № 3-4, с. 7-9.

³⁷ **Димова, З.** „Търсим богато тематично разнообразие“. (Разговор с г-жа Бойка Мутафчиева, собственик и главен редактор на издателство „Пик“). // *Издател*, 2003, №4, с.40-42.

³⁸ **Георгиев, Л.** Издателски процеси между двете световни войни. // *Издател*, 2005, № 4, с. 8-9; с.11. Студията продължава и в: 2006, № 1-2, с. 2-11.

³⁹ **Дерменджиева, Т.** Българските издателства в системата ISBN. // *Издател*, 2006, № 3-4, с. 15-19.

⁴⁰ **Георгиев, Л.** Основане и първи стъпки на Университетско издателство „Св. св. Кирил и Методий“. // *Издател*, 2007, № 1-2, с. 6-22.

⁴¹ **Георгиев, Л.** Основане и първи стъпки на Университетско издателство „Св. св. Кирил и Методий“. // В: *Книга и комуникация – от идеята до интерпретацията*. В. Търново, Унив. изд. Св. св. Кирил и Методий, 2008, с. 11-40.

⁴² **Радев, Ив.** Възобновената дейност на печатница „Знание“. // В: *Каравеловото творчество*. В. Търново, Слово, 1996, с. 211-215.

⁴³ Пак там, с. 213-214.

⁴⁴ **Георгиев, Л.** Седем етюда по българско книгоиздаване. В. Търново, Астарта, 2007, с. 25-36.

⁴⁵ **Георгиев, Л.** За дейността на някои частни печатници от великотърновския край след 1947 г. // В: *Цит. съч. Седем етюда...*, с. 154-163.

⁴⁶ **Радев, Ив.** История на Велико Търново XVIII-XIX век. В. Търново, Слово, 2000, с. 681-715.

⁴⁷ **Георгиев, Л.** Велико Търново – съвременен център за издателски бизнес. // В: *Бизнес-среда на книгата*. Сборник с доклади от научния семинар по книгоиздаване, проведен на 23 ноември 2004 г. във Факултета по журналистика и масова комуникация на Софийския университет „Св. Климент Охридски“. С., Унив. изд. Св. Кл. Охридски, 2007, с. 82-92.

⁴⁸ **Георгиев, Лъчезар.** Българско книгоиздаване. Ретроспекции. Тенденции. Структури. Модели. В. Търново, Унив. изд. Св. св. Кирил и Методий, 2006, с. 289-297.

⁴⁹ **Георгиев, Л.** „На Велико Търново му прилича да има не едно издателство...“ (Директорът на великотърновското издателство „Слово“ г-н Марин Крушев и главният редактор на издателството г-н Георги Вишовградски пред в. „Синьо време“). // *Синьо време* (В. Търново – Габрово), № 16, 3-9 май 1991.

⁵⁰ **Радева, Ж.** Книгата в най-новата история на Велико Търново. // В: *Б и б л и о т е к и*, четене, комуникации. В. Търново, 20-21 ноември 2003 г. Национална научна конференция, посветена на 60-годишнината на доц. д-р Ст. Коларов. В. Търново, Унив. изд. Св. св. Кирил и Методий, 2004, с. 220-226; **Радева, Ж.** Историческата тема и книгите за Великотърновския край (1985-2005). // В: *Б и б л и о т е к и*, четене, комуникации. (Съвременни аспекти на историческата тема в българската книга). Четвърта Национална научна конференция 22-23 ноември 2005 г., Велико Търново. В. Търново, Унив. изд. Св. св. Кирил и Методий, 2006, с. 114-120.

⁵¹ **Дерменджиева, Т.** Българските издателства в системата ISBN. // В: *Б и б л и о т е к и*, четене, комуникации.

Петта Национална научна конференция, 22 – 23 ноември 2006 г. В. Търново, Унив. изд. Св. св. Кирил и Методий, 2007, с. 142-148.

⁵² **Асенова, Ст.** Комуникационна стратегия и печатна реклама на регионалния исторически музей – Велико Търново. // В: *Б и б л и о т е к и*, четене, комуникации. Петта Национална научна конференция, 22-23 ноември 2006 г. В. Търново, Унив. изд. Св. св. Кирил и Методий, 2007, с. 249-253; **Асенова, Ст.** Отзвукът от провъзгласяването на българската независимост в родната и чуждестранната преса през 1908 (По данни от нашия печат). // В: *Б и б л и о т е к и*, четене, комуникации. Седма национална научна конференция, Велико Търново 21 – 22 ноември 2008 г. (Посветена на 100 години от обявяването на Независимостта на България). В. Търново, Унив. изд. Св. св. Кирил и Методий, 2009, с. 324-329.

⁵³ **Георгиев, Л.** Историческата тема в българската книга. (Теми, издатели и поредици в съвременното ни книгоиздаване). // В: *Б и б л и о т е к и*, четене, комуникации. (Съвременни аспекти на историческата тема в българската книга). Четвърта Национална научна конференция 22-23 ноември 2005 г., Велико Търново. В. Търново, Унив. изд. Св. св. Кирил и Методий, 2006, с. 7-43. Тази студия авторът публикува с някои допълнения и промени в авторската си книга „Българско книгоиздаване. Ретроспекции. Тенденции. Структури. Модели.“ (В. Търново, Унив. изд. Св. св. Кирил и Методий, 2006, с. 299-338.

⁵⁴ *Между традицията и модерността*. Национална научна конференция с международно участие по проекта „Регионалните медии като фактор на влияние върху гражданските ценности“, Велико Търново, 11 юни 2009 г. В. Търново, Унив. изд. Св. св. Кирил и Методий, 2010. 348 с.

⁵⁵ *Българска възрожденска интелигенция*. Енциклопедия (Учители, свещеници, монаси, висши духовници, художници, лекари, аптекари, писатели, издатели, книжари, търговци, военни...). Състав. Н. Генчев, Кр. Даскалова. С., Д-р П. Берон, 1988. 740 с.

⁵⁶ *Българска книга*. Енциклопедия. Състав. Ани Гергова. София-Москва, Pensoft, 2004. 506 с.

⁵⁷ *Български периодичен печат*. Състав. Д. Иванчев. Т. 1-2. С., Наука и изкуство, 1962; 1966. 504 с.; 520 с.

⁵⁸ *Възрожденски книжари*. Състав. и ред. П. Парижков. С., Наука и изкуство, 1980, 256 с.

⁵⁹ **Боршуков, Георги.** История на българската журналистика. 1844-1877; 1878-1885. 3. изд. С., Парадокс; Унив. изд. Св. Кл. Охридски, 2003. 506 с.

⁶⁰ **Георгиев, Лъчезар.** Филип Симидов – издател и писател-мемоарист. // В: *Сборник в чест на проф. д-р Георги Данчев*. (Материали от Международна научна конференция Велико Търново, 13-14 дек. 2002 г. В. Търново, Унив. изд. Св. св. Кирил и Методий, 2004, с. 348-364 с.

⁶¹ **Ботушаров, Христо.** Никола Живков. С., Нар. просвета, 1986. 160 с..

⁶² **Тулешков, Киро.** Моето чиракуване в живота. Състав. Е. Налбантова, предг. От Ив. Радев. В. Търново, Абагар, 1997. 192 с.

